

100 שנה לפרוץ מלחמת העולם הראשונה 1914-2014

כשהטקטיקה הכשילה את האסטרטגיה

על מערכת הדרדנלים 1915-1916

אילו הצליחה תוכניתם של הבריטים לכבוש את מצרי הדרדנלים ולאחר מכן את קונסטנטינופול באמצעות נחיתה בחצי האי גליפולי, הם היו משיגים הכרעה מהירה במלחמת העולם הראשונה

במשך רוב המאה ה-19. הסימן המובהק ביותר לכך שהאימפריה העות'מאנית עומדת להצטרף לברית המרכז הייתה כניסתן לים השחור - דרך מצרי הדרדנלים והבוספורוס - של סיירת הקרב הגרמנית גיבן (Goeben) ושל אוניית הליווי שלה ברסלאו (Breslau).

אומנם האימפריה העות'מאנית נכנסה רשמית למלחמה רק ב-2 בנובמבר 1914, לאחר שרוסיה הכריזה עליה מלחמה, אולם עוד לפני כן היה ברור שבמלחמת החיזורים אחריה ידם של הגרמנים על העליונה, ואילו הבריטים עומדים להפסיד את מי שהייתה בעלת בריתם

מבוא

מערכת הדרדנלים במלחמת העולם הראשונה (שנקראת גם מערכת גליפולי) הייתה מאמץ של מעצמות ההסכמה, ובמיוחד של בריטניה ושל צרפת, להשתלט על המצרים האסטרטגיים בין הים התיכון לים השחור.

הכוחות הצרפתיים נוחתים בחופי גליפולי | המניע העיקרי של הבריטים לתקוף בדרדנלים היה רצונם להגן על אחיזתם במצרים ועל שליטתם בתעלת סואץ

סא"ל (דימ') פרופ' מרדכי גיחון
ממקימי המודיעין הצבאי בצה"ל וכיום
פרופ' אמריטוס בחוג ללימודים קלאסיים
באוניברסיטת תל-אביב

מבצע מוצלח לכיבוש הדרדנלים - הבינו האסטרטגים הבריטים - יכול היה להשיג הרבה יותר מאשר הגנה על מצרים: הוא יכול היה לאפשר לכוחות הפולשים לכבוש את הבירה קונסטנטינופול, להוציא את האימפריה העות'מאנית מהמלחמה או לפחות לנתק אותה כליל מבעלות בריתה במערב, להטות את מדינות הבלקן לצד מדינות ההסכמה, לחבור לרוסים ולאיים על אוסטר-הונגריה ועל גרמניה ממזרח. בקיצור: זה עשוי היה להיות מהלך שיביא ניצחון מהיר למדינות ההסכמה

תחילת המערכה על הדרדנלים

בגלל חשיבותם הגדולה של הדרדנלים הייתה למן תחילת המלחמה נוכחות מתמדת של אוניות צי בריטיות וצרפתיות במוצאי המצרים האלה, אולם משרד המלחמה והאדמירליות בבריטניה היססו מאוד לתת את ההוראה לצאת למבצע לכיבוש הדרדנלים. בעוד המתכננים הבריטים מתלבטים ומהססים הגיעה ללונדון בשלהי דצמבר 1914 בקשת סיוע דחופה מהרוסים שהתקשו לבלום מתקפה של העות'מאנים בחזית הקווקז. הבקשה הזאת של הרוסים שמה קץ להתלבטויות, ובסוף ינואר 1915 החליט הפיקוד העליון הבריטי לצאת למבצע גדול לכיבוש הדרדנלים, הבוספורוס והבירה קונסטנטינופול. הבריטים העריכו שגם אם המהלך הזה לא יביא לכניעתה המיידית של האימפריה העות'מאנית, הוא יפצל אותה לשניים ויאפשר להעביר אספקה לרוסיה דרך נמלי הים השחור.

התוכנית הראשונית של הבריטים הייתה לפרוץ את הדרדנלים באמצעות כוח ימי בלבד, להתפרס בים השיש ולאיים משם ישירות על קונסטנטינופול. המתכננים הבריטים היו משוכנעים שדי בעוצמה ימית כדי להביא

ב-10 באוגוסט עברו שתי הספינות הגרמניות האלה בדרדנלים, וב-16 באוגוסט הן ניתנו במתנה לצי העות'מאני עם צוותיהן וקיבלו שמות עות'מאניים. גיבן הפכה ליאבוז סולטאן סלים ומיד הפליגה לים השחור והחלה לתקוף מטרות רוסיות. דרך אגב, היא נשארה בשירות הצי הטורקי עד שנות ה-50 של המאה ה-20 - אז נמכרה לגרמנות.

כניסת גיבן וברסלאו לדרדנלים - לאחר שעלה בידיהן להימלט מאוניות צי בריטיות שדלקו אחריהן - מעידה בבירור שמעצמות המרכז - גרמניה ואוסטר-הונגריה - הגיעו להבנות סודיות עם האימפריה העות'מאנית עוד לפני שפרצה מלחמת העולם הראשונה, ב-28 ביולי 1914. עוד לפני המלחמה, כשהתברר כי האימפריה העות'מאנית נוטה להצטרף לברית המרכז, שקלו משרד המלחמה והאדמירליות (מפקדת הצי) הבריטיים מתקפה מקדימה להשגת שליטה על הדרדנלים. העיסוק באופציה הזאת הפך לאינטנסיבי יותר ברגע שהאימפריה העות'מאנית הצטרפה רשמית למלחמה לצד הגרמנים והאוסטר-הונגרים נגד בריטניה, צרפת ורוסיה.

המניע העיקרי של הבריטים לתקוף בדרדנלים היה רצונם להגן על אחיזתם במצרים ועל שליטתם בתעלת סואץ. הם ידעו שמצרים חשובה להתקפה עות'מאנית מכיוון ארץ ישראל וסיני וחשבו שאיום על קונסטנטינופול (ששוכנת בקרבת הדרדנלים), יאלץ את העות'מאנים להתרכז בהגנה על בירתם. ואכן בפברואר 1915 הגיע כוח עות'מאני גדול לתעלת סואץ - לאחר שחצה את חצי האי סיני - וניסה לחסום אותה. הבריטים לא התקשו להדוף את ההתקפה הזאת, אך הסכנה לתעלת סואץ - עורק התחבורה החיוני שלהם להודו - טרדה את מנוחתם.

אולם מבצע מוצלח לכיבוש הדרדנלים - הבינו האסטרטגים הבריטים - יכול היה להשיג הרבה יותר מאשר הגנה על מצרים: הוא יכול היה לאפשר לכוחות הפולשים לכבוש את הבירה קונסטנטינופול, להוציא את האימפריה העות'מאנית מהמלחמה או לפחות לנתק אותה כליל מבעלות בריתה במערב, להטות את מדינות הבלקן לצד מדינות ההסכמה, לחבור לרוסים ולאיים על אוסטר-הונגריה ועל גרמניה ממזרח. בקיצור: זה עשוי היה להיות מהלך שיביא ניצחון מהיר למדינות ההסכמה.

לניצחון במערכה.

המערכה על הדרדנלים החלה ב-19 בפברואר 1915 בהפגזה של אוניות צי בריטיות וצרפתיות על עמדות ארטילריה של צבא האימפריה העות'מאנית בחצי האי גליפולי. אף שהנזק שגרמו ההפגזות האלה לא היה רב, היו להן הישגים מדיניים מרשימים: באיטליה גברה הנטייה להצטרף למדינות ההסכמה (היא עשתה זאת בפועל שלושה חודשים לאחר מכן, במאי 1915), בולגריה הפסיקה את המשא ומתן על הצטרפות לברית המרכז, ויוון הציעה סיוע לבריטים ולצרפתים.

ב-18 במרס עשו הבריטים והצרפתים ניסיון להבקיע את הדרדנלים באמצעות הכוח הימי שריכזו בכניסה למצרים האלה ושכלל 16 ספינות מלחמה. הניסיון הזה נכשל לאחר שהכוח הימי האנגלו-צרפתי ספג אבדות קשות בגלל מוקשים ימיים שפיזרו העות'מאנים: 3 ספינות מלחמה טבעו, ו-3 אוניות נוספות ספגו פגיעות קשות.

הנחיתות בגליפולי

לאחר שהתברר לבריטים ולצרפתים שלא יוכלו להכריע את המערכה באמצעות כוח ימי בלבד, הם החליטו להנחית כוחות רגלים בחצי האי גליפולי כדי שישתלטו עליו וישמידו את הארטילריה העות'מאנית - מה שיאפשר לשולות המוקשים לפנות את המוקשים הימיים ולפתוח את הדרך לכוח הימי האנגלו-צרפתי.

לרשותו של מפקד כוח הפלישה, גנרל יאן המילטון, הועמדו הכוחות הבאים: הקורפוס האוסטרלי-ניו-זילנדי (אנזא"ק) שכלל את דיוויזיה 1 האוסטרלית, דיוויזיה ניו-זילנדית אוסטרלית מעורבת, דיוויזיה 29 הבריטית, דיוויזיית הרגלים של הצי הבריטי וחיל משלוח צרפתי (שהיה בסדר גודל של דיוויזיה). בסך הכול מנה אפוא הכוח הנוחת 5 דיוויזיות - 78 אלף חיילים.

על הדרדנלים הגנה ארמיה 5 העות'מאנית שכללה 6 דיוויזיות, ובהן דיוויזיה 19 בפיקודו של מוסטפה כמאל, שלאחר המלחמה הפך למנהיג טורקיה המודרנית ובשל הרפורמות מרחיקות הלכת שזים זכה לכינוי אטא טורק, אבי הטורקים. על הכוח העות'מאני, שמנה 84 אלף חיילים, פיקד הגנרל הגרמני אוטו לימן פון סנדרס.

יש להדגיש שבמהלך הלחימה שלחו שני הצדדים תגבורות, ובשיאה של המערכה התמודדו 15 דיוויזיות של הבריטים ושל הצרפתים נגד 16 דיוויזיות של הצבא העות'מאני.

הנחיתות ב־25 באפריל 1915 היו בשלושה חופים: דיוויזיה 29 נחתה בכף הֶלֶס, בקצה הדרומי של חצי האי, כוחות אנזא"ק נחתו בחוף המערבי של גליפולי, במקום שקיבל את השם מפרץ אנזא"ק (מדרום למפרץ סובֶּלָה), והצרפתים נחתו בקומקלה שבחוף האסייתי. הנחיתה הצרפתית הייתה פעולת הסחה.

בעוד שהכוחות הפולשים ציפו לניצחון קל ומהיר - בין היתר משום שצבא האימפריה העות'מאנית ידע בעיקר תבוסות במערכות שניהל במאה ה־19 ובראשית המאה ה־20, ובמערב הייתה נטייה לזלזל ביכולותיו - הרי בפועל נלחמו העות'מאנים באומץ רב ובנחישות והצליחו לבלום את הכוחות הנוחתים בשני החופים. עד מהרה נוצר בחצי האי גליפולי קיפאון כמו בחזית המערב: שני הצדדים היו מחופרים היטב ולא יכלו להשיג הכרעה. הכוחות הבריטיים וכוחות אנזא"ק לא הצליחו לפרוץ לתוך חצי האי ולכבוש אותו, ואילו ניסיונות העות'מאנים להסתער על קווי אויביהם ולדחוק אותם אל הים נהדפו בסיוע ותחיהן של אוניות הצי הבריטי.

תכנון לקוי של המערכה, מחסור במודיעין, בארטילריה ובאספקה, פיקוד ולוחמים חסרי ניסיון, ביטחון עצמי רב מדי, זלזול באויב, מפות שגויות, אי־התחשבות בגיאוגרפיה של חצי האי גליפולי - כל אלה תרמו לכישלון הפלישה

במאמץ להשיג הכרעה החליטו הבריטים לנחות במפרץ סובלה, כ־8 ק"מ מצפון לחוף אנזא"ק. הנחיתה נערכה ב־6 באוגוסט 1915 בלילה, והודות למערכת הונאה מוצלחת הצליחו הבריטים להשיג הפתעה מוחלטת: מול 20 אלף הנוחתים בחוף ניצבו כ־1,500 חיילים עות'מאנים בלבד נטולי נשק מסייע. אולם במקום לנצל את ההפתעה, לפרוץ לעומקו של חצי האי גליפולי ולתקוף מעורפם את הכוחות העות'מאנים שצרו על חוף אנזא"ק ועל כף הֶלֶס, הורה מפקד כוח הפלישה, לוטננט־גנרל

פרדריק סטופפורד, לכוחותיו להתחפר. התוצאה: העות'מאנים מיהרו להביא תגבורות, וכך במקום שני ראשי גשר קטנים ומנטורלים היו לבריטים ולכוחות אנזא"ק שלושה ראשי גשר כאלה. יש לציין שלוטננט־גנרל פרדריק סטופפורד נחשב לאחד הגנרלים הכושלים ביותר של מלחמת העולם הראשונה - מלחמה שהייתה משופעת בלא מעט גנרלים לא מוצלחים. הוא הועבר מתפקידו שבוע לאחר הנחיתה, אך הנזק כבר נגרם.

הנסיגה מגליפולי

נוכח הקיפאון המוחלט בחזית החליטו הבריטים בסוף 1915 לפנות את הכוחות מחצי האי גליפולי.

דווקא הפינוי של גליפולי היה המבצע המוצלח ביותר של בעלות הברית בכל המערכה. הוא נעשה בהדרגה, בלילות, באופן חשאי לחלוטין, בלי שלעות'מאנים היה על כך מושג. המבצע החל ב־7 בדצמבר 1915 והסתיים ב־8

בינואר 1916. כדי שהעות'מאנים לא יבחינו במתרחש וינצלו זאת להתקפת פתע הרסנית, דאגו הכוחות הנשארים ליצור נפח פעילות שגרתית. בין היתר נעזרו בעלות הברית ברובים שבאמצעות התקן מיוחד ירו מדי פעם באופן אוטונומי לחלוטין מתוך שוחות שכבר היו נטושות.

במערכה על גליפולי נפלו 56 אלף מלוחמי בעלות הברית, ובהם קרוב ל־9,000 אוסטורלים וכ־3,000 נירזילנדים. העות'מאנים איבדו במערכה כנראה יותר מ־80 אלף חיילים. אבדות כבדות - בשני המחנות - גרמו מחלות (בעיקר דיזנטריה בגלל תנאי היגיינה ירודים) ופגעי מזג האוויר: חום לווהט בקיץ וקור מקפיא בחורף.

הסיבות לכישלון הבריטים

הדעה המקובלת בין ההיסטוריונים היא שמערכת גליפולי הייתה רעיון אסטרטגי נכון, שהביצוע המערכתי והטקטי שלו היה כושל.

ספינת מלחמה בריטית טובעת בגליפולי, מרס 1915 | לאחר שהתברר לבריטים ולצרפתים שלא יוכלו להכריע את המערכה באמצעות כוח ימי בלבד, הם החליטו להנחית כוחות רגלים בחצי האי גליפולי כדי שישתלטו עליו וישמידו את הארטילריה העות'מאנית - מה שיאפשר לשולות המוקשים לפנות את המוקשים הימיים ולפתוח את הדרך לכוח הימי האנגלו-צרפתי

אחרית דבר

בעקבות ההתקפה של בעלות הברית על הדרדנלים הוציאו העות'מאנים כוחות רבים מארץ ישראל כדי לתגבר את קווי ההגנה שלהם בגליפולי - בדיוק כפי שצפו הבריטים מראש. בעקבות פינוי גליפולי יכלו העות'מאנים לשלוח תגבורות משם לארץ ישראל. במקביל שלחו הבריטים חלק מהכוחות שפוננו מגליפולי אל מצרים. הכוחות העות'מאניים המתוגברים ניסו פעם נוספת לתקוף את תעלת סואץ, באוגוסט 1916, נהדפו, ובעקבות זאת החלו הבריטים - בתחילה בפיקודו של ארצ'יבלד מורי (Murray) ולאחר מכן בפיקודו של אדמונד אלנבי - במסע לכיבוש סיני וארץ ישראל. המסע הזה עתיד היה לשים קץ לשושלת העות'מאנית ולשליטתה במזרח התיכון הערבי ובכלל זה בארץ ישראל.

סיכום

מערכת גליפולי היא דוגמה מצוינת לתוכנית אסטרטגית טובה שנכשלה בגלל תכנון וביצוע כושלים ברמה המערכתית והטקטית. פעם נוספת התברר שרעיונות - טובים ככל שיהיו - אינם יכולים להביא לבדם לניצחונות במלחמה.

בעקבות פינוי גליפולי יכלו העות'מאנים לשלוח תגבורות משם לארץ ישראל. במקביל שלחו הבריטים חלק מהכוחות שפוננו מגליפולי אל מצרים

החזית ופינוי משם נפגעים תחת אש עות'מאנית כבדה ולעיתים אף הפעילו את רוביהם והשתתפו בחלימה ממש. בזכות נחישותם ואומץ ליבם זכו חיילי הגדוד לשבחים מהפיקוד הבריטי.

גדוד נהגי הפרדות היה יחידה צבאית יהודית סדירה ששפתה הייתה עברית - לראשונה מאז איבדו היהודים את ריבונותם 1,800 שנים לפני כן. תפקודה המוצלח במערכת גליפולי סלל את הדרך להקמתם של שלושת הגדודים העבריים שהשתתפו מאוחר יותר במערכה לכיבוש ארץ ישראל מידי העות'מאנים. וכמו ש'בוטינסקי וטרומפלדור חשבו מלכתחילה - השתתפות יחידות עבריות במסגרת הצבא הבריטי אכן העניקה צידוק מוסרי וערכי נוסף לדרישה להקים ליהודים מסגרת לאומית בארץ ישראל. נוסף על כך, הניסיון הצבאי שצברו המשרתים בגדודים סייע מאוחר יותר להקמת כוח המגן העברי בארץ ישראל.

תכנון לקוי של המערכה, מחסור במודיעין, בארטילריה ובאספקה, פיקוד ולוחמים חסרי ניסיון, ביטחון עצמי רב מדי, זלזול באויב, מפות שגויות, אי-התחשבות בגיאוגרפיה של חצי האי גליפולי - כל אלה תרמו לכישלון הפלישה. לעומת זאת מציניים ההיסטוריונים שהעות'מאנים ניצלו היטב את הגיאוגרפיה של חצי האי כדי להתבצר על הנקודות הגבוהות שבו ולמנוע מהפולשים לפרוץ מראשי הגשר.

יש לציין שלא כל ההיסטוריונים מסכימים שהנחיתה בגליפולי הייתה רעיון אסטרטגי נכון. יש מי שגורסים כי הכוחות שהונחתו בגליפולי חסרו בחזית המערב - שם הם יכלו להביא תועלת רבה יותר. אחרים מצביעים על התוכנית הראשונית לפרוץ את הדרדנלים באמצעות כוח ימי בלבד ואומרים שגם אילו הייתה מצליחה, אי-אפשר היה לתרגם אותה לרווחים אסטרטגיים של ממש. הסיבה: העות'מאנים ידעו מלכתחילה שהדרדנלים הם נקודת תורפה וביצרו אותם כראוי. גם אילו היו האוניות הבריטיות והצרפתיות פורצות את המצרים במפתיע ומצליחות להיערך בים השיש, הן היו מתקשות לשמור שהנתיב הזה יישאר פתוח. בלי נתיב ימי פתוח הן לא היו מצליחות לאיים באופן משמעותי על קונסטנטינופול.

רק לאחר שהאופציה הימית נכשלה, תוכננה הפלישה היבשתית שנשאה בחובה הבטחה להישגים משמעותיים - אילו הצליחה. בקיצור: הטענה היא שבעלות הברית יצאו למבצע הזה בשעה שהרעיון האסטרטגי שמאחוריו עדיין לא היה "אפוי" כראוי.

מקומה של מערכת גליפולי בהיסטוריה של הציונות

במערכת גליפולי השתתף גם גדוד נהגי הפרדות (Zion Mule Corps) שבו שירתו - בהתנדבות - 650 יהודים ארץ-ישראלים שגורשו על ידי העות'מאנים למצרים או שנמלטו לשם מרצונם בגלל המצב הכלכלי הקשה בארץ. את הרעיון להקים את הגדוד הגה זאב ז'בוטינסקי, ויוסף טרומפלדור תמך בכך בהתלהבות. השניים העריכו שהשתתפות פעילה של גדודים ארץ-ישראלים במאמץ המלחמתי של בריטניה ישפר את עמדת המיקוח של התנועה הציונית כאשר תתבע להקים מדינה יהודית בארץ ישראל. חיילי הגדוד העבירו אספקה לחיילים בקו